

העסקה פוגענית

*****

מטרת השיעור :

- ללמוד כיצד משפיע העוני על מעמדו של העובד בשוק העבודה, תוך היכרות עם התופעה של "העסקה פוגענית".

עבודה נתפסת על ידי רבים ככלי עיקרי להיחלצות ממעגל העוני. המקורות היהודיים מדגישים את חשיבותה של העבודה בחיבורו ובשילובו של האדם במעגל החברתי.

עם זאת, בשנים האחרונות גדל מספרם של עובדים עניים. אנו עדים למציאות שבה העבודה בשלעצמה אינה מספקת עוד מענה לבעיית העוני. יתרה מזאת, מסגרות העסקה שונות פוגעות בחירותו ובכבודו של העובד, תופעה המכונה בשם "העסקה פוגענית". העניים נדחקים לשולי שוק העבודה ואף חשופים לפגיעות מצד המעסיקים. שיעור זה נתוודע לתופעת העסקה הפוגענית, נבחן מהם הגורמים לדחיקת העני לשולי שוק העבודה ומהם הכלים העומדים לרשותנו על מנת לשנות את פני הדברים.

מבנה השיעור :

25 דקות	פתיחה : התנסויות אישיות בשוק העבודה
15 דקות	תמונת מצב חברתית : עבודה ועוני
30 דקות	לימוד מקורות בחברותא : "ואליו הוא נושא את נפשו"
40 דקות	אסיף
10 דקות	סיכום

*חלוקת הזמן היא בגדר המלצה ועשויה להשתנות לפי גודל הקבוצה ושיקולי המנחה.

*****

פתיחה: התנסויות אישיות בשוק העבודה

המפגש הרביעי יעסוק בקשר בין עבודה ועוני.

אם נשאל אדם מה הקשר בין עבודה לעוני, סביר להניח שיענה לנו שהם דבר והיפוכו: העבודה מחלצת מעוני. עבודה נתפסת בעיני רבים ככלי מרכזי להיחלצות מעוני. גם במקורות יהודיים העבודה או המלאכה נתפסות כאמצעי להיחלצות מהמצוקה. כך, למשל, דבריו של רבי יהודה הנשיא על המלאכה: "גדולה היא מלאכה שכל מי שהוא עוסק במלאכה אין ידו חסרה פרוטה לעולם" (אבות דרבי נתן, נוסחא ב, פרק כא). הרמב"ם רואה במציאת עבודה מעלה גבוהה של צדקה, שאין למעלה ממנה ("ממציא לו מלאכה" - הלכות מתנות עניים, פרק י, הלכה ז). יתרה מזאת, חשיבותה של העבודה רק משום שהיא מקור פרנסה, אלא גם מכך שהיא מקנה כבוד לבעליה: "גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה" (תלמוד בבלי נדרים מט, ע"ב). העבודה נתפסת כחוליה שמחברת את האדם למעגל החברתי, ועל כן יש פרשנים המחייבים לעסוק במלאכה גם אם אינה דרושה לצורכי פרנסה.

השאלה שנעסוק בה היא האם עבודה אכן יכולה לחלץ עניים מהעוני?

נקודת המוצא שלנו היא שעוני איננו רק מצוקה כלכלית, אלא גם על השלכותיה של מצוקה זו על השיוך החברתי והדימוי העצמי, כפי שעלה במפגשים קודמים. נפתח את המפגש עם התנסויות שלכם מתחום העבודה - עבודה שלא הייתם מגדירים אותה דווקא כמשהו שתמיד חלמתם עליו, אלא כמקור פרנסה.

*****

המשתתפים יעלו חוויות מעבודות לא אטרקטיביות: שכר נמוך, סוג העבודה (עבודה משעממת או מתישה), יחס מעליב מצד המעסיק וכדומה. שאלה נוספת שנבחן בקבוצה היא מה גרם לי להשלים עם העבודה גם אם לוותה ב"חריקת שיניים": הידיעה שזהו מצב זמני, ההזדקקות לפרנסה, התכלית שאני רואה בעבודה, יחסים שלי עם עובדים אחרים שיצרו סביבת עבודה סבירה למרות הקשיים.

ניתן להעלות בקבוצה את הטענה שעדיף לעבוד גם בתנאי עבודה משפילים, ובלבד שלא להצטרך לבריות. הרמב"ם טוען כי אדם יעסוק אפילו באומנות מנוולת, או יפשוט עור של בהמות ובלבד שיעבוד ולא יזדקק לבריות. האם נכונה טענתו של הרמב"ם? האם בכל עבודה צריך לעבוד? וכנגד זאת, האם היו תנאי העסקה (שלי או של קרובים לי) שלא הייתי מוכן להשלים עמם? איפה עבר מבחינתי הגבול?

האם ה"קווים האדומים" שהצבתי לעצמי היו משתנים עם השינוי במצבי האישי: מצב כלכלי, מעמד חברתי, דימוי עצמי ועוד. כיצד הקווים האדומים תלויים בטווח האפשרויות הכלכליות והחברתיות שלי?

מומלץ לאסוף מספר חוויות שישמשו לצורך הדיון ולא לפתוח לסבב מפאת קוצר הזמן.

*****

תמונת מצב חברתית: עבודה ועוני

המקורות היהודיים שבהם פתחנו תופסים את העבודה ככלי שיכול לחלץ מעוני, כמקור פרנסה וכבוד לעובד. דעה זו רווחת גם בקרב הציבור וקובעי מדיניות. בשנים האחרונות אנו עדים לפיתוח תכניות תעסוקה כדי להגדיל את הרווחה. עם זאת, מחקרים מצביעים על מספר הולך וגדל של עובדים עניים. כדי לעמוד על ממדי התופעה (התופעה של עובדים עניים) נתוודע למספר נתונים.

נתונים על עוני בקרב משפחות עובדות:

מלאו את הדף הנתונים הבא, לפי השערותכם.

אחרי מילוי הדף (כחמש דקות) נתכנס חזרה להשוואת התשובות עם ממצאי המחקר שערך פרופסור צבי זוסמן (נפטר בנובמבר 2006), מהחוג לכלכלה באוניברסיטת תל אביב, על עוני במשפחות עובדות.

עובדים עניים

- שיעור העניים העובדים מתוך כלל העניים עלה בין 1990 ל-2003 – מ _____ % , ל _____ %.
- כ - _____ מעניי ישראל באים ממשפחות עובדות.
- שיעור העניים בקרב השכירים עלה מ- _____ ב-1990 ל _____ ב-2003. כלומר, כל נפש _____ במשפחות של שכירים היא ענייה.
- עצמת העוני בקרב השכירים גדלה. ב-1990 הייתה ההכנסה הממוצעת של משפחות שכירים ענייה _____ מתחת לקו העוני, ואילו ב- 2003 גדל המרחק בין ההכנסה הממוצעת של משפחה ענייה שיש בה שכיר לבין קו העוני ב _____.
- מתוך תוספת של 1.1 מיליון עניים בין השנים 1990-2003, _____ היו ממשפחות עובדות.
- 22% ממשורות השכירים שנוספו ב-2004 הן בשכר של _____ מהשכר הממוצע במשק, ומחצית מהמועסקים הנוספים הם במשרות חלקיות.

ממצאי המחקר:

הנתונים לקוחים כאמור ממחקרו של פרופ' צבי זוסמן "שחיקת השכר הנמוך ועוני גובר במשפחות עובדות: ישראל 1989-2002", אשר נערך והתפרסם ב מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל (הערה: המחקר מתייחס להשתכרות משכר בלבד, ללא תשלומי העברה, כגון קצבאות):

- שיעור העניים העובדים מתוך כלל העניים עלה בין 1990 ל-2003 מ-33.5% ל-43.1%.
- מחצית מעניי ישראל באים ממשפחות עובדות (42% מעניי ישראל הם שכירים וכ-6% נוספים הם עצמאים עניים).
- שיעור העניים בקרב השכירים עלה מ-13.6% ב-1990 ל-20.3% ב-2003, כלומר – כל נפש חמישית במשפחות של שכירים היא ענייה.
- עצמת העוני בקרב השכירים גדלה. ב- 1990 הייתה ההכנסה הממוצעת של משפחת שכירים ענייה 30.8% מתחת לקו העוני, ואילו ב-2003 גדל המרחק בין ההכנסה הממוצעת של משפחה ענייה שיש בה שכיר לבין קו העוני ב-38.3%.
- מתוך תוספת של 1.1 מיליון עניים בין השנים 1990-2003, 539 אלף היו ממשפחות עובדות (115 אלף היו קשישים, ורק 286 אלף הגיעו ממשפחות בגיל העבודה שאינן עובדות).
- 22% ממשורות השכירים שנוספו ב-2004 הן בשכר של עד 50% מהשכר הממוצע במשק, סכום דומה לשכר המינימום, ומחצית מהמועסקים הנוספים הם במשרות חלקיות (בשנה זו נוספו 53-62 אלף משרות חדשות, אך רובן משרות של שכירים עניים).

כמו כן, על פי ממצאי המחקר, 53% מהשכירים העניים מועסקים במשרה מלאה. 13% מכלל העניים העובדים משתייכים למשפחות שיש בהן שני מפרנסים. דו"ח העוני לשנת 2004 גם מצביע על גידול במספר העניים העובדים. ב- 2003 הצטרפו לשורות העניים 3,000 משפחות שבהן שני מפרנסים. למעשה, הגידול הניכר ביותר בשיעור העניים בשנת 2003 היה בקבוצה של משפחות עם שני מפרנסים - היא גדלה מ-14 אלף ל-17 אלף משפחות, עלייה של 21%. עוד מראה הדו"ח כי מספר המשפחות העניות שבראשן אדם עובד עמד על 140 אלף ב-2003. שיעור המשפחות העובדות בקרב המשפחות העניות כמעט שווה לזה של המשפחות המובטלות - 38% מהעניים היו משפחות שבראשן עובד אחד או שניים.

*****

מילוי השאלון נועד להמחיש את ממדי התופעה של עובדים עניים. מהנתונים עולה כי עובדים עניים אינה תופעה שולית, אלא יש עדות מובהקת לכך שעבודה אינה מחלצת מעוני. בשלב זה לא נפתח לסבב תגובות של המשתתפים, אך ניתן לאסוף מספר מצומצם של התייחסויות. הלימוד בתברותא יבקש לבחון הסבר אפשרי לכך שעבודה לא מחלצת מעוני, שבעזרתו תסתמן אולי אפשרות לשינוי.

*****

לימוד מקורות בחברותא

הנתונים שהתוודענו אליהם מגלים שיותר ויותר אנשים עובדים אך נשארים עניים. הלימוד בחברותא נועד להתחקות אחר הסבר אפשרי לכך שעבודה אינה מחלצת מעוני. המקורות שנלמד יבחנו מה קורה לעובד עני בשוק העבודה. כיצד העוני משפיע על העובד ומהם הלקחים שיש להפיק מכך.

לא-תַעֲשֶׂק שְׂכִיר, עָנִי וְאֶבְיֹון, מֵאַחֲדֶיךָ, אוּ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעֲרֶיךָ. בְּיוֹמוֹ תִתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא-תִבּוֹא עָלָיו הַשְּׂמֶשׁ, כִּי עָנִי הוּא, וְאֶלְיוֹ, הוּא נִשְׂא אֶת-נַפְשׁוֹ; וְלֹא-יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל-ה', וְהָיָה בְךָ חָטָא (דברים כד, טו).

וְלֹא-יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל-ה' : יכול מצווה שלא לקרות. תלמוד לומר "וקרא עליך אל ה' ". יכול אם קרא עליך - והיה בך חטא, ואם אינו קורא - לא יהיה בך חטא. תלמוד לומר "והיה בך חטא" מכל מקום. אם כן למה נאמר "וקרא אליך אל ה'?" ממהר אני להיפרע על ידי קורא יותר משאינו קורא. (מנורת המאור ליצחק אבוהב, פרק יב, עמוד 168)

יצחק אבוהב - מחבר הספר **מנורת המאור**. חי בספרד בשנת 1300 בקירוב, בתקופה שיהודי ספרד עוד נהנו מהספרות הערבית וחכמי ישראל השתמשו בפילוסופיה היוונית ובקבלה. **מנורת המאור** הוא מיזוג של דעות המוסר של הפילוסופים היוונים עם תורת ישראל מהתלמודים וספרי הגאונים.

כִּי עָנִי הוּא, וְאֶלְיוֹ, הוּא נִשְׂא אֶת-נַפְשׁוֹ : מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה, לא על שכרו?

לפעמים הפועל העני מסתכן כשאינו שומר עצמו כהוגן, ונתלה באילן ונפל מן הגג ועל כן ראוי להחמיר בשכירתו[...]. אבל כשיש סכנה שימצא היזק לפועל עצמו אסור להסתכן, והשוכרו עובר על "ולפני עיוור לא תיתן מכשול".

(שו"ת יד אליהו לרב אליהו מלובלין, שאלה כח, לג) רבי אליהו בן שמואל מלובלין - מחכמי פולין במאה ה-18. אב בית דין ביאלי ובריסק.

[...] אדם זה נמצא במצב נחות ומסוכן עבור חירותו, שהרי זה מצבו של הפועל השכיר. מצב זה מסוכן עבור חירותו, מפני שהוא עשוי לאבד את חירותו בלי לסבול שמץ של כפייה. הוא עדיין פועל מרצון, שהרי הוא מתחייב ונמצא ביחס בין-אישי של משא ומתן. אבל אותו משא ומתן נמצא על גבול הניכור, והחירות הופכת באופן חופשי לשעבוד.

(עמנואל לוינאס, **תשע קריאות תלמודיות**, עמוד 120)

עמנואל לוינאס (1906 – 1995) - פילוסוף יהודי-צרפתי. הגותו עסקה בעיקר בעקרון ה"אחריות לאחר", במחויבות מוסרית לאחר באשר הוא. בין ספריו: **אתיקה והאינסופי, אלוהים והפילוסופיה, תשע קריאות תלמודיות**.

- כיצד העוני משפיע על העובד בשוק העבודה?
- מהן ההשלכות של השפעה זו על שוויון הזדמנויות בעבודה?
- מהן ההשלכות של השפעה זו על יכולתה של העבודה לחלק מעוני?

*****

המקורות מציגים היבטים שונים של השפעת העוני על העובד. דף המקורות פותח בפסוק מתוך ספר דברים האוסר על עושי שכיר, עני ואביון. סמיכות השכיר לעני ולאביון מדגישה את מצוקתו של השכיר ואת תלותו. המצוקה והתלות של השכיר מודגשות בנימוק המובא להלנת שכר - "כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו". העני נושא את נפשו לשכר. ספר מנורת המאור לרבי יצחק אבוהב מפרש את סופו של הפסוק "ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא". הפירוש שמעניק אבוהב ל"היה בך חטא" הוא כי ניתן לצוות על השכיר לא לקרוא אל ה' על מעסיקו. הפגיעות של השכיר מתבטאת בכך שהוא נתון ללחציו של המעסיק, שיכול לצוות עליו לא לקרוא, ובכך יימנע המעסיק לקבל עליו את האחריות לחטא. אך אבוהב מדגיש כי גם אם השכיר נמנע מלקבול בפני האל על מעסיקו, אין בכך כדי להסיר אחריות מהמעסיק על העושה או העוול שהוא גרם לשכיר. גם אם לא קרא השכיר על המעסיק שמלן את שכרו, האחריות והחטא נשארים בעינם. הטעם לכך שנאמר "וקרא עליך אל ה'" היא שאלת הזמן. האל ממחר להיפרע על ידי מי שקורא ולא על ידי מי שאינו קורא, אך בשני המקרים האל עתיד להיפרע מהעושה.

המקור השני מציע פרשנויות נוספות לאותו פסוק, המתמקדות בביטוי "ואליו הוא נושא את נפשו". התלמוד מביא פרשנות לפסוק שלפיה הצורך בפרנסה מביא את העובד לסיכון נפשו ולמסירת עצמו למיתה בעבודות שונות, כגון היתלות על אילן או עלייה בכבש. מצוקתו של העובד העני היא כה גדולה, עד אשר הוא נכון למסור את נפשו למיתה עבורה. שו"ת יד אליהו מפרש את האמור בתלמוד ומבהיר כי עובד עני נכון לסכן עצמו תמורת השכר, ועל כן יש להחמיר בשכירתו (להוסיף שכר). עם זאת מוטלת חובה על המעסיק לא להעסיק עובד בעבודה שיש בה נזק ממשי לעובד עצמו, כיוון שבכך הוא עובר על "לפני עיוור לא תיתן מכשול".

בזמן הלימוד מומלץ לשאול, מדוע מי שמעסיק בעבודה מסוכנת משול למי ששם מכשול לפני עיוור. ההקבלה מצביעה על מצוקתו של העובד העני, שמעמידה אותו בעמדת נחיתות בשוק העבודה ומניעה אותו לקחת כל עבודה, גם עבודה המסכנת אותו. אם בפתיחה ראינו שעבודה נתפסת כאמצעי לחילוץ מעוני, מקורות אלו מצביעים על כך שהעוני מעמיד את העני בעמדת נחיתות גם בשוק העבודה. נכונותו של העני לעבוד בכל עבודה ממחישה את המלכוד בו נמצאים עובדים עניים. הצורך הקיומי שלהם בעבודה שם אותם בעמדת פגיעות, ועל כן ניתן ללחוץ אותם יותר מאחרים במסגרת משא ומתן כלכלי. העבודה, שיכלה לשמש כלי להיחלצות מהעוני, מעמיקה את הפער בין עני למי שאינו עני. למעשה, שוויון ההזדמנויות של עניים בשוק העבודה נפגע.

עמנואל לוינאס מדגיש כי עובד עני מסתכן באבדן חירותו יותר מעובד אחר, כיוון שהוא עלול לאבד את חירותו בלי שהמעסיק גרם לכך באופן ישיר, מאחר שהעוני ולא המעסיק הוא זה שכופה על העובד לקחת כל עבודה. המעסיק אמנם נהנה מעמדת הנחיתות של העני בשוק העבודה, אך הוא אינו מפעיל עליו כל כפייה. המשא ומתן הכלכלי, שלכאורה נעשה באופן חופשי, דוחק את העובד העני ומביא אותו לאבד את חירותו. לוינאס מדגיש כי אבדן החירות נובע מכך שהמשא והמתן נמצא על גבול הניכור. הוא מנוהל רק לפי הכללים הנהוגים ביחסים הכלכליים, ללא מפגש עם העני וללא הכרה במצוקה שמציבה אותו בעמדת נחיתות בעת המשא ומתן הכלכלי.

.....

אסיף

נפתח את האסיף בהתייחסויות שלכם לשאלה: כיצד העוני משפיע על מעמדו של העובד בשוק העבודה?

*****

המקורות מדגישים את מצוקתו של העובד העני, שבעטייה הוא נכון לעבוד בכל עבודה, גם זו שעלולה לפגוע בו. למראית עין קיים שוויון בשוק העבודה בין עובד עני לעובד שאינו עני, אך כיוון שהעני זקוק לעבודה כדי להתקיים, הוא יהיה נכון להתפשר לעומת עובד לא עני. מומלץ לחזור לשו"ת של רבי אליהו מלובלין הרואה בהעסקת העובד בעבודה שעלולה לסכן אותו עבירה על "ולפני עיוור לא תיתן מכשול", ולשאול את המשתתפים על ההקבלה. לפי רבי אליהו, העובד העני מוכן לעשות הכל למען עבודה, ובכלל זה לסכן את עצמו, אך המעביד אינו יכול לפטור עצמו מאחריות לפגיעה בעובד רק מפני שזה האחרון נתן את הסכמתו. המעביד משול למי ששם מכשול בפני עיוור. העני נתון במלכוד כיוון שהוא חייב לקחת כל עבודה, אך על המעסיק להימנע מלהציע לו כל עבודה ובכך לנצל את מצוקתו.

*****

פגיעותו של העובד העני בשוק העבודה עלולה להביא לסגרגציה (הפרדה) תעסוקתית, כלומר לחלוקת השוק לעבודות לעניים ולעבודות לכל היתר. תוצאותיה של סגרגציה זו הן דחיקה של העני לשולי שוק העבודה ופגיעה בחירותו. השם שניתן לצורות העסקה שונות הפוגעות בעובד הוא "העסקה פוגענית". נקרא יחד חלקים מתוך כתבה שפורסמה בעיתון **הארץ** בנושא (מומלץ לבקש מאחד המשתתפים לקרוא):

צמד המילים "העסקה פוגענית" נהפך בשנים האחרונות ליותר ויותר מוכר, בעיקר בזכות הצפת הנושא על ידי ארגונים חברתיים שונים, בהם האגודה לזכויות האזרח וההסתדרות. שני מאבקים מתקשרים התנהלו בשנתיים האחרונות, שניהם נגד הנהלת הסופר-פארם. הראשון היה נגד הדישה מהקופאיות לא לשבת במשך משמרת שלמה בת 8 שעות, והשני נגד הטלת קנסות על עובדים בגין אי-עמידה ביעדים (מכרת - תקבל בונוס; לא מכרת - ינכו לך מהמשכורת). בעקבות הביקורת הציבורית שינתה סופר-פארם את מדיניותה. יש שיגידו שינוי קוסמטי בלבד. אין נתונים רשמיים על היקף התופעה, אך על פי הערכות שהושמעו בכנסים שונים, כ-30% מהשכירים בישראל חשופים כיום להעסקה פוגענית על היבטיה השונים. לא קיימת הגדרה אחידה להעסקה פוגענית, וגם הארגונים החברתיים השונים מתלבטים בהגדרה המשפטית הראויה. נהוג לראות כהעסקה פוגענית כל תופעה של פגיעה בעובדים החל בהלנת שכר, אי-הנפקת תלושי שכר ואי-תשלום עבור שעות נוספות, עבור באפליה וכלה ביחס מחפיר ומשפיל.

(עינב בן יהודה, "חטא ההעסקה הפוגענית", **הארץ**, 7.11.2004)

כפי שצינו בפתיחה, מקורות יהודיים רבים רואים בעבודה ערך חשוב ומקור לפרנסה וכבוד. עם זאת, מקורות רבים מציבים גבולות לעבודה מטעמים ערכיים. העבודה, בהיעדר הגבלה, עלולה להפוך לשעבוד. הגבלת העבודה נועדה לשמור על חירותו וכבודו של העובד. אחד העקרונות המרכזיים המגבילים את העבודה הוא היעדר כפייה. רבי אבא בר איבו (המכונה רב) אף קבע כי עובד יכול לחזור בו אפילו בחצי היום. משמע שגם אם סוכמו תנאי העבודה והעובד השכיר התחיל את עבודתו וחזר בו, הוא יכול לחזור בו גם אחרי תחילת העבודה. זאת, מהטעם שבני ישראל הם עבדי ה' ולא עבדים לעבדים (תלמוד בבלי, בבא מציעא י, ע"א).

את חלקו האחרון של האסיף נקדיש לחשיבה משותפת על כיווני שינוי אפשריים, בהסתמך על התובנות

שעלו במפגש.

• לאור הלמידה ולאור היכרותכם האישית עם הנושא – מה אפשר לעשות כדי לשמור על חירותו וכבודו של העובד?

*****
 אם העובד העני פגיע יותר בשוק העבודה ניתן לחשוב על דרכים שיגנו עליו, אם באופן פרטני כעובד עני, אם בקביעת מגבלות על העסקה פוגענית בכלל. במקרים רבים פגיעותו של העובד אינה מאפשרת לו להגן על עצמו, ועל כן דרושה רשת הגנה חברתית שתמנע פגיעה. ניתן לציין בפני המשתתפים כי הצעות למנוע העסקה פוגענית כבר גובשו על ידי ארגונים שונים לשינוי חברתי. בדצמבר 2006 התפרסם דו"ח מפורט של האגודה לזכויות האזרח שכותרתו "לעבוד בלי כבוד: זכויות עובדים והפרתן". הדו"ח פורש תמונה רחבה על הגורמים לפגיעה בעובדים ומצביע על כלים אפשריים לשינוי כגון: **חקיקה** - תיקון לחוק הקובע כי גוף ציבורי לא יוכל להתקשר עם חברה קבלנית שהפרה את זכויות העובדים, או הצעת חוק אחריות מזמין שירותי קבלן, המחייבת את הארגונים שהעסיקו בעבודה קבלנית, באחריות לזכויות העובדים; **אכיפת חוקים קיימים** – שלילת רישוי של חברות כוח אדם שהפרו את זכויות העובדים; **הרחבת רשת ההגנה הארגונית** – לעודד ולהקל על התארגנות עובדים או להכניס יותר עובדים לרשת הגנה קיבוצית; **הגברת מודעות והסברה בנושא זכויות עובדים** – חלק גדול מהעובדים בישראל אינם מודעים לזכויותיהם. ניתן להגביר את מודעותם על ידי סדנאות הסברה במקומות העבודה, הקמת מסגרת נגישה לקבלת מידע ופעולה בתחום ועוד.

*****

סיכום

מפגש זה דן בחיבור בין עוני ועבודה. ראינו כי עבודה נתפסת כאמצעי להיחלץ מהעוני, אך בהיעדר פיקוח, העבודה עלולה להעמיק את העוני. העוני משפיע על מעמדו של העובד בשוק העבודה. עובדים עניים, שזקוקים לעבודה על מנת להתקיים, פגיעים יותר. בהיעדר חוקים ומערכת אכיפה שתגן על עובדים אלו מפני פגיעה, העבודה עלולה להעמיק את הפערים וליצור הפרדה של העניים משאר החברה.

במפגשים הראשונים שאלנו מיהו עני וכיצד (והאם) אפשר למדוד עוני, ובמפגשים הבאים נציג ממדים שונים של מצב העוני. המפגש היום הציג פן אחד של היחסים החברתיים - יחסים כלכליים. כאשר אין זיקה בין היחסים החברתיים והיחסים הכלכליים, יש סכנה שהעובד העני יהפוך לבלתי נראה, ל"שקוף".

נסיים בדבריו של רבנו יונה על המפגש עם העני ביחסי עבודה ועל העקרונות המנחים אותנו גם במפגש מסוג זה:

הישמר מלצער[...] כל שכן אדם, שהוא עשוי בצלם המקום. אם אתה רוצה לשכור פועלים ומצאת עניים, יהיו עניים בני ביתך, ואך אל תבזה אותם, אך דרך כבוד תצווה להם, ותשלם שכרם מושלם, ואל תדחם בלך ושוב, כי הרבה לאוין יש בדבר, ואליו הוא נושא את נפשו. (ספר היראה לרבנו יונה)

רבנו יונה בן אברהם גירונדי - מת בטולידו בשנת 1263. היה מגדולי רבני ספרד. היה קרובו ומחותנו של רמב"ן, ועמד אותו בקשרים כל ימיו. בין תלמידיו היו הרשב"א ורבי הלל מורונה

נתונים על עוני בקרב משפחות עובדות (דף עבודה)

מלאו את הדף הנתונים הבא, לפי השערתכם.

אחרי מילוי הדף (כחמש דקות) נתכנס חזרה להשוואת התשובות עם ממצאי המחקר שערך פרופסור צבי זוסמן (נפטר בנובמבר 2006), מהחוג לכלכלה באוניברסיטת תל אביב, על עוני במשפחות עובדות.

עובדים עניים

- שיעור העניים העובדים מתוך כלל העניים עלה בין 1990 ל-2003 מ _____ % ל _____ %.
- כ - _____ מעניי ישראל באים ממשפחות עובדות.
- שיעור העניים בקרב השכירים עלה מ- _____ ב-1990 ל _____ ב-2003. כלומר, כל נפש _____ במשפחות של שכירים היא ענייה.
- עצמת העוני בקרב השכירים גדלה. ב-1990 הייתה ההכנסה הממוצעת של משפחת שכירים ענייה _____ מתחת לקו העוני, ואילו ב-2003 גדל המרחק בין ההכנסה הממוצעת של משפחה ענייה שיש בה שכיר לבין קו העוני ב _____.
- מתוך תוספת של 1.1 מיליון עניים בין השנים 1990-2003, _____ היו ממשפחות עובדות.
- 22% ממשורות השכירים שנוספו ב-2004 הן בשכר של _____ מהשכר הממוצע במשק, ומחצית מהמועסקים הנוספים הם במשרות חלקיות.

העסקה פוגענית (לימוד בחברותא)

לא-תעשק שכיר, עני וְאֶבְיוֹן, מֵאֲחִידָה, אוּ מִגֵּרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ בְּשַׁעֲרֶיךָ. בְּיֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא-תָבוֹא עָלָיו הַשְּׂמֶשׁ, כִּי עֲנִי הוּא, וְאֶלְיוֹ, הוּא נִשְׂא אֶת-נַפְשׁוֹ; וְלֹא-יִקְרָא עָלֶיךָ אֵל-ה', וְהָיָה בְּךָ חָטָא

(דברים כד, טו).

ולא-יקרא עליך אל-ה' :

יכול מצווה שלא לקרות. תלמוד לומר "וקרא עליך אל ה' ". יכול אם קרא עליך - והיה בך חטא, ואם אינו קורא - לא יהיה בך חטא. תלמוד לומר "והיה בך חטא" מכל מקום. אם כן למה נאמר "וקרא אליך אל ה'?" ממהר אני להיפרע על ידי קורא יותר משאינו קורא.

(מנורת המאור ליצחק אבוהב, פרק יב, עמוד 168)

יצחק אבוהב - מחבר הספר **מנורת המאור**. חי בספרד בשנת 1300 בקירוב, בתקופה שיהודי ספרד עוד נהנו מהספרות הערבית וחכמי ישראל השתמשו בפילוסופיה היוונית ובקבלה. **מנורת המאור** הוא מיזוג של דעות המוסר של הפילוסופים היוונים עם תורת ישראל מהתלמודים וספרי הגאונים.

כי עני הוא, וְאֶלְיוֹ, הוּא נִשְׂא אֶת-נַפְשׁוֹ:

מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה, לא על שכרו? (תלמוד בבלי, בבא מציעא קיב, ע"א)

לפעמים הפועל העני מסתכן כשאינו שומר עצמו כהוגן, ונתלה באילן ונופל מן הגג ועל כן ראוי להחמיר בשכירתו[...] אבל כשיש סכנה שימצא היזק לפועל עצמו אסור להסתכן, והשוכרו עובר על "ולפני עיוור לא תיתן מכשול".

(שו"ת יד אליהו לרב אליהו מלובלין, שאלה כח, לג)

רבי אליהו בן שמואל מלובלין - מחכמי פולין במאה ה-18. אב בית דין ביאלי ובריסק.

[...] אדם זה נמצא במצב נחות ומסוכן עבור חירותו, שהרי זה מצבו של הפועל השכיר. מצב זה מסוכן עבור חירותו, מפני שהוא עשוי לאבד את חירותו בלי לסבול שמץ של כפייה. הוא עדיין פועל מרצון, שהרי הוא מתחייב ונמצא ביחס בין-אישי של משא ומתן. אבל אותו משא ומתן נמצא על גבול הניכור, והחירות הופכת באופן חופשי לשעבוד.

(עמנואל לוינאס, **תשע קריאות תלמודיות**, עמוד 120)

עמנואל לוינאס (1906 – 1995) - פילוסוף יהודי-צרפתי. הגותו עסקה בעיקר בעקרון ה"אחריות לאחר", במחויבות מוסרית לאחר באשר הוא. בין ספריו: **אתיקה והאינסופי, אלוהים והפילוסופיה, תשע קריאות תלמודיות**.

- כיצד העוני משפיע על העובד בשוק העבודה?
- מהן ההשלכות של השפעה זו על שוויון הזדמנויות בעבודה?
- מהן ההשלכות של השפעה זו על יכולתה של העבודה לחלק מעוני?

העסקה פוגענית (לימוד קבוצתי)

צמד המילים "העסקה פוגענית" נהפך בשנים האחרונות ליותר ויותר מוכר, בעיקר בזכות הצפת הנושא על ידי ארגונים חברתיים שונים, בהם האגודה לזכויות האזרח וההסתדרות. שני מאבקים מתוקשרים התנהלו בשנתיים האחרונות, שניהם נגד הנהלת הסופר-פארם. הראשון היה נגד הדרישה מהקופאיות לא לשבת במשך משמרת שלמה בת 8 שעות, והשני נגד הטלת קנסות על עובדים בגין אי-עמידה ביעדים (מכרת - תקבל בונוס; לא מכרת - ינכך לך מהמשכורת). בעקבות הביקורת הציבורית שינתה סופר-פארם את מדיניותה. יש שיגידו שינוי קוסמטי בלבד. אין נתונים רשמיים על היקף התופעה, אך על פי הערכות שהושמעו בכנסים שונים, כ-30% מהשכירים בישראל חשופים כיום להעסקה פוגענית על היבטיה השונים. לא קיימת הגדרה אחידה להעסקה פוגענית, וגם הארגונים החברתיים ים השונים מתלבטים בהגדרה המשפטית הראויה. נהוג לראות כהעסקה פוגענית כל תופעה של פגיעה בעובדים החל בהלנת שכר, אי-הנפקת תלושי שכר ואי-תשלום עבור שעות נוספות, עבור באפליה וכלה ביחס מחפיר ומשפיל.

(עינב בן יהודה, "חטא ההעסקה הפוגענית", **הארץ**, 7.11.2004)

הישמר מלצער [...] כל שכן אדם, שהוא עשוי בצלם המקום. אם אתה רוצה לשכור פועלים ומצאת עניים, יהיו עניים בני ביתך, ואך אל תבזה אותם, אך דרך כבוד תצווה להם, ותשלם שכרם מושלם, ואל תדחם בלך ושוב, כי הרבה לאוין יש בדבר, ואליו הוא נושא את נפשו.

(ספר היראה לרבנו יונה)

רבנו יונה בן אברהם גירונדי - מת בטולידו בשנת 1263. היה מגדולי רבני ספרד. היה קרובו ומחותנו של רמב"ן, ועמד אותו בקשרים כל ימיו. בין תלמידיו היו הרשב"א ורבי הלל מורונה